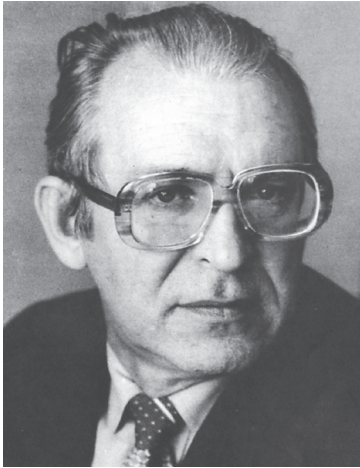

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADĒMIJAS KORESPONDĒTĀJLOCEKLIS

JĀNIS JANOVŠ

30.08.1936.–11.09.2012.

Sociālistiskās sistēmas represētais, tās uzlabošanas un likvidācijas dalībnieks Jānis Janovš, tāpat kā jebkurš cilvēks, nevarēja izvēlēties laikmetu, kurā dzīvot. Viņa dzīves ceļš, īpaši tā sākotnējais posms, tēlaini runājot, nebija rozēm kaisīts. Gluži otrādi. Tas bija skarbs, pat ļoti skarbs. Tikai gudrs cilvēks — tāds, kas dāsni apveltīts ar veselo saprātu, šajos apstākļos varēja izdzīvot, gūt līdzcilvēku atzinību un darbības pozitīvu vērtējumu. Dienas gaismu Jānis ieraudzīja tagad Latvijai vairs nepiederošajā Abrenes apriņķa Kacēnu pagasta centrā, kur vecākiem piederēja māja. Tēvs strādāja par ceļu meistaru, un māte vadīja nelielu grāmatu veikalu. Šāda ģimene padomju varai šķita piemērota izsūtīšanai. 1941. g. 14. jūnijā nepilnus piecus gadus veco Jāni, sešgadīgo brāli un divgadīgo māsu kopā ar māti ievietoja lopu vagonā un aizveda uz Sibīriju. Tēvu izsūtīja ar citu vilcienu, un ģimene viņu vairs neredzēja, tikai vē-

lāk uzzināja, ka viņa dzīve izbeigusies (drīzāk izbeigta) 1942. gadā.

Pieci bērnības gadi pagāja Krasnojarskas novadā trūkumā un salā. Vēlāk darbā gan noderēja apgūtā krievu valoda un dzīves norišu vērojumi. Izšķiroša nozīme turpmāk dzīvē bija iekļūšana to bērnu skaitā, kuri pēc Otrā pasaules kara (1946. g.) tika atvesti uz Latviju. Lai gan šis pasākums bija paredzēts galvenokārt bāreņiem, māte izmantoja iespēju atgriezt bērnus Latvijā, pati vēl desmit gadus palikdama izsūtījumā. Rīgā rūpes par Janovu jauno paauzdi uzņēmās vecāmāte, gādājot par mazbērniem, cik nu ļāva pieticīgais sētnieces atalgojums. Bērnu pienākums savukārt bija palīdzēt viņai veikt sētnieces darbus, īpaši ziemas periodā — novākt sniegu no ielas, ko tajā laikā šķūrēja sētnieki. Spītējot grūtajiem materiālajiem apstākļiem, Jānis sekmīgi ieguva vidējo izglītību Rīgas Industriālajā politehnikumā, augstāko ekonomisko izglītību Latvijas Valsts universitātē un kā talantīgs jaunais speciālists 1960. g. tika norīkots darbā Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūtā.

Pārestības, ko viņa ģimenei bija nodarījusi padomju vara, un personiskās dzīves grūtības bija reāls pamats tam, lai viņš kļūtu par pārliecinātu valdošās iekārtas disidentu. Veselais saprāts atturēja no šādas nostājas. Tajā laikā bija acīm redzams, ka frontāla pretestība, pašuzpurēšanās varēja gan apliecināt personīgo varonību un izraisīt līdzcilvēku cieņu, bet nevarēja dot kaut cik jūtamus panākumus iekārtas pārveidošanā. Bija otra mazāk radikāla, turklāt ne tik riskanta iespēja: mēģināt ietekmēt esošo sistēmu, soli pa solim rosinot uzlabojumus. Šādu pieeju realizēja

Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta līdzstrādnieku kolektīvs, pētot Latvijas tautsaimniecības attīstības problēmas, regulāri gatavojot Latvijas PSR ražotājspēku attīstības un izvietojuma shēmas, izstrādājot zinātniski tehniskā progresa kompleksās programmas, noskaidrojot darba ražīguma paaugstināšanas iespējas un veicot citus līdzīga rakstura pētījumus.

Starp minētajiem pētniecības projektiem tā laika centralizētajā tautsaimniecības sistēmā īpaša loma bija ražotājspēku attīstības un izvietojuma shēmām. To izstrāde sākās pagājušā gadsimta sešdesmitajos gados, tās tika veidotas regulāri un aptvēra 10–15 gadu laika posmu. Vadošā šo izstrāžu organizācija (Ražotājspēku izpētes padome), izmantojot tautsaimniecības nozaru un teritoriju shēmās gūtās atziņas, veidoja PSRS Ražotājspēku attīstības un izvietojuma ģenerālo shēmu. Tas bija viens no pamatdokumentiem, kuru izmantoja, gatavojot PSRS tautsaimniecības attīstības pamatvirzienus nākamajam piecu gadu periodam. Pēc apstiprināšanas kārtējā PSKP kongresā tie noteica galvenos uzdevumus svarīgāko tautsaimniecības nozaru un atsevišķu republiku tautsaimniecības attīstībā. Tādēļ bija svarīgi, lai Ģenerālajā shēmā iekļautie uzdevumi atbilstu Latvijas interesēm un iespējām. Saprotams, ka bija pilnīgi neiespējami runāt par Latvijas īpašām interesēm, vēl jo vairāk stādīt tās augstāk par PSRS kopējām interesēm. Situāciju Latvijā īpaši saasināja 1959. g. realizētie represīvie pasākumi pret tiem iepriekš cienītiem un atbildīgos amatos esošajiem kompartijas biedriem, kas mēģināja veikt pieticīgus pasākumus, lai mazinātu latviešu tautas pārkrievošanas strauji augošos draudus. Neskatoties uz šīm nostādnēm, tautsaimniecības attīstības shēmu izstrādātāji nevarēja ignorēt galveno problēmu, proti, nepieciešamību mazināt imigrantu ieplūdi. Tā kā jaunu rūpniecības uzņēmumu veidošana un esošo paplašināšana, radot jaunas darba vietas, bija viens no būtiskākajiem imigrantu ieplūdes iemesliem, mūsu uzde-

vums bija ierobežot darba vietu palielināšanu rūpniecībā. Izvirzīt tieši šādu tēzi nedrīkstējām. Tika rasts cits, turklāt neapgājams risinājums. Atšķirībā no iepriekšējām piecgadēm, kurās kā galvenais tautsaimniecības uzdevums bija noteikta ražošanas apjoma palielināšana, mēs par galveno Latvijas ražotājspēku attīstības uzdevumu noteicām Latvijas tautsaimniecības tādu attīstību, lai tā dotu maksimāli iespējamo ieguldījumu PSRS tautsaimniecības efektivitātes palielināšanā. Tika formulēti arī nepieciešamie pasākumi, kuru realizācija nodrošinātu šī mērķa sasniegšanu. Būtiski bija mazināt izejvielu un gatavās produkcijas pārvadājumu attālumus, veidojot jaunus uzņēmumus galvenokārt izejvielu ieguves un produkcijas patēriņa reģionos, nebūvēt jaunus uzņēmumus, bet pilnīgāk izmantot jau esošo potenciālu, nodrošinot darbu vairākās maiņās u. tml. Gala secinājums bija, ka Latvijā rūpniecība turpmāk jāattīsta bez nozarē strādājošo skaita palielinājuma, galvenokārt uz darba ražīguma pieauguma rēķina. Piebildišu, ka mēs bijām pirmie Padomju Savienībā, kas pamatoja nepieciešamību mainīt iesakņojušos pieeju un nodrošināt turpmāko rūpniecības attīstību, galvenokārt paaugstinot darba ražīgumu. Mūsu ieteikumus atbalstīja Latvijas Valsts plāna komiteja, īpaši tās priekšsēdētājs M. Ramāns un vadošā šo izstrādņu pētnieciskā organizācija Maskavā. Vēlāk, jau nākamajās piecgadēs, šādu pieeju realizēja arī citās republikās.

Kāds šim stāvokļa aprakstam sakars ar Jāni Janovu? Ļoti tiešs. Pirmos pētnieka soļus viņš spēra, risinot uzticētās nozares attīstības problēmas. Viņa disertācijas darbs veltīts ražošanas koncentrācijas efektivitātes un uzņēmuma optimālā lieluma problēmu noskaidrošanai. Šis pētījums tika publicēts monogrāfijas veidā. Veicot minētās problēmas un citu jautājumu izpēti, J. Janovs parādīja sevi kā zinātnieku, kas spējīgs risināt sarežģītus jautājumus. Kad radās nepieciešamība izvēlēties jaunu rūpniecības nodaļas vadītāju (1975. g.), nešaubīgi par vispie-

mērotāko šim amatam tika atzīts tieši viņš. Nodaļas vadītāja pienākumos ietilpa ne tikai kārtējo pētniecības darbu veikšana, bet arī aktīva līdzdalība praktisko tautsaimniecības problēmu risināšanā. Neskatoties uz republikas shēmā formulēto nostāju nodrošināt rūpniecības attīstību bez strādājošo skaita palielinājuma, PSRS rūpniecības nozaru ministrijas turpināja darboties ierastajā veidā. Gatavoja projektus par atsevišķu jaunu lielu uzņēmumu būvniecību Latvijas teritorijā vai arī esošo būtisku paplašināšanu. Šādu ieceru realizācijai bija vajadzīgs republikas valdības akcepts, kuru gatavoja Valsts plāna komiteja. Pēdējā Savienības ministriju projektu izvērtēšanā pieaicināja Ekonomikas institūtu. Institūta atzinuma projektus lielākoties gatavoja rūpniecības nodaļas pētnieki, galvenokārt tās vadītājs J. Janovs. Parasti Vissavienības ministriju ieceres tika argumentēti noraidītas. Lai sakārtotu jaunu uzņēmumu veidošanas un darbojošos paplašināšanas lietderības izvērtēšanas jautājumus, pēc Plāna komitejas priekšsēdētāja iniciatīvas ar Ministru Padomes speciālu lēmumu tika noteiktas institūcijas, ar kurām republikas organizāciju ieceres obligāti jāsaskaņo. Pirmā starp tām bija Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts (kā ražotājspēku shēmu izstrādātājs). Te J. Janovs un viņa vadītais kolektīvs bija galvenais šo ieceru vērtētājs un attiecīgu slēdzienu projektu gatavotājs. Slēdzieni lielākoties bija noraidoši. Paveiktā nozīmi ir grūti precīzi novērtēt. Aptuvenie aprēķini rāda, ka gadījumā, ja tiktu realizētas tās ieceres, kuras ar aktīvu J. Janova līdzdalību tika noraidītas, Latvijā būtu ieplūdis vēl pāris simtu tūkstošu migrantu. Tas par jaunajiem, PSRS ministriju ieteiktajiem, bet nerealizētajiem projektiem. Situācija diktēja nepieciešamību apturēt nodarbinātā skaita kāpumu arī jau izveidotajos uzņēmumos. Būtiska nozīme bija tam, ka mūsu rosinātās idejas guva vispārēju pozitīvu vērtējumu un prasība nodrošināt ražošanas kāpumu bez strādājošo skaita palielinājuma kļuva par vienu no galvenajiem uzdevu-

miem. Rezultāti bija acīm redzami. Vispirms būtiski samazinājās nozarē strādājošo skaita ikgadējais palielinājums, un pēdējā PSRS pastāvēšanas piecgadē (1986–1990) Latvijas rūpniecībā nodarbināto skaits pat saruka par 70,4 tūkst. jeb 17%, lai gan izgatavotās produkcijas apjoms palielinājās par 15%.

Vērtējot J. Janova devumu, vēl jāmin viņa līdzdalība Daugavpils hidroelektrostacijas projekta ieguvumu un zaudējumu analīzē. Šī projekta lietderības un kaitējuma videi apspriešana, kā zināms, guva plašu vērienu. Tomēr lēmuma pieņemšanai par sāktu būvniecības darbu apturēšanu bija nepieciešami pārliecinoši argumenti. Šī projekta analīzi veica speciāli tam izveidota komisija (vadītāja akademiķe Rīta Kukaine). Slēdzienus par iecerētā objekta iespējamo ietekmi uz atsevišķām sfērām gatavoja attiecīgo nozaru speciālistu grupas. Ar J. Janova aktīvu līdzdalību mūsu ekonomiskās lietderības grupa pārliecinoši pierādīja projektētāju nekorekto rīcību, mākslīgi "uzlabojot" ekonomiskās lietderības rādītājus, "piedzenot" projekta atmaksāšanās laiku normatīvos noteiktajiem lielumiem. Mūsu grupas atzinumi vispusīgi atspoguļoti minētās komisijas kopējā slēdzienā. Pārskatot ekonomisko jautājumu izvērtēšanas grupas locekļu konkrēto pienesumu, J. Janova devums nenoliedzami bija vislielākais un nozīmīgākais.

Pārlūkojot J. Janova zinātnisko darbu sarakstu, nevar teikt, ka tas ir garš — ap 40 nosaukumu. Bez minētās monogrāfijas tajā ietilpst raksti, kas publicēti žurnālos, rakstu krājumos un nodaļas kolektīva sarakstītajās monogrāfijās. Te jāņem vērā viņa darbības īpatnības. Publikāciju sarakstā nav iekļauts liels skaits viņa personīgi sagatavoto institūta atzinumu projektu par atsevišķu uzņēmumu un tautsaimniecības nozaru attīstības jautājumiem, kuri daudz tiešāk un spēcīgāk ietekmēja tautsaimniecības attīstību nekā atsevišķas publikācijas.

Nesavtīgā darbība, dziļās zināšanas, ko-
rektā attieksme pret kolēģiem veidoja viņu par

atzītu autoritāti. Loģiski, ka jau 1987. g. viņš tika iecelts par Ekonomikas institūta direktora vietnieku zinātniskajā darbā un 1990. g. oktobrī par direktora pienākumu izpildītāju. Gadu vēlāk, sakarā ar laikmeta diktētajiem pārkārtojumiem, institūta kolektīvam bija jābalso par direktora kandidatūru. Darbinieku balsojumā J. Janovs guva pārliecinošu pārsvaru par otru pretendentu. Drīz pēc tam (1992. g. janvārī) Latvijas Zinātņu akadēmijas kopsapulce ievēlēja viņu par LZA korespondētājlocekli.

Pēdējie notikumi norisa ne vairs padomju sistēmā, bet pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas. Nebija šķēršļu, kas kavētu objektīvi novērtēt J. Janova devumu zinātnē un arī tautsaimniecības sakārtošanā. Turklāt viņš nebija neatkarības atgūšanas procesa neitrāls vai pat pozitīvi noskaņotais vērotājs, bet gan aktīvs tā dalībnieks un virzītājs. Ilgi gaidītie apstākļi aktīvai cīņai par neatkarības atgūšanu bija pienākuši. Kopš Tautas Frontes izveidošanas viņš kļuva par aktīvu šīs organizācijas dalībnieku. Personīgi piedalījās daudzos tās pasākumos. Bija Tautas Frontes kandidāts Augstākās Padomes deputātu vēlēšanās. Taču vēlēšanu apgabalā ietilpa karaspēka vienība, tādējādi balsotāju lielu daļu veidoja no citām PSRS republikām obligātā karadienestā iesauktie iedzīvotāji, kas savas balsis atdeva par Interfrontes kandidātu.

Institūta vadību J. Janovs uzņēmās ļoti sarežģītā laikā, jo, strauji sarūkot valsts piešķirtā finansējuma apjomam, sākās Lat-

vijas zinātnes sabrukums. Republikas vadībā nonākušie jaunie politiķi naivi cerēja, ka tautsaimniecības attīstību nodrošinās sociālistisko ražošanas attiecību likvidēšana, uzņēmumu privatizācija un tirgus attiecību ieviešana. Tautsaimniecības attīstības problēmu izpēte un līdz ar to arī speciāla pētnieku kolektīva funkcionēšana tiem nebija vajadzīga. Institūts vairs nesaņēma nekādus valdības pasūtījumus aktuālo problēmu izpētei. Institūtam vajadzēja pašam meklēt pasūtījumus. Turklāt, nepietiekamais finansējums un niecīgais atalgojums veicināja kvalificētāko kadru aizplūšanu uz labāk atalgotu darbinieku vietām pārvaldes institūcijās. Pēc ilgākām pārdomām J. Janovs pieņēma piedāvājumu kļūt par Latvijas Hipotēku un Zemes bankas padomes priekšsēdētāja vietnieku. Bankā, kas viņam bija tikai otrā darba vieta, minētajā un citos amatos viņš nostrādāja līdz aiziešanai pensijā. Mūža nogali pavadīja laukos.

Paveiktā vērtējumu lielā mērā atspoguļo cilvēku skaits un sastāvs, kas ieradušies izvadīt pēdējā gaitā. Atvadišanās no J. Janova notika Tukumā un guldīšana zemes klēpī vēl apmēram trīsdesmit kilometru tālāk — Rīdeļu kapos. Apliecināt savu cieņu bija ieradies kupls pavadītāju pulks. Te bija kādreizējie kolēģi no Ekonomikas institūta, studiju biedri un daudzi citi, kuriem bija gadījies ar viņu sadarboties un kuri augstu vērtē viņa paveikto.

Pēteris Guljāns